

Бондарєва Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ПРИЖИТТЄВА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА,
ОПУБЛІКОВАНИХ В АЛЬМАНАСІ «МОЛОДИК» (1843 Р.)**

Розгляд прижиттєвого сприйняття публікації віршів Шевченка «Думка» («Тяжко-важко в світі жити...»), «Н. Маркевичу», «Утоплена» в альманасі «Молодик на 1843 год» дає змогу дійти кількох висновків. Більшість критиків у той чи той спосіб (схвально, іронічно, скептично) визнавали широку популярність Шевченкової творчості не тільки серед українських читачів, а й ширшого загалу Російської імперії, хоч, ясна річ, такий прошарок все одно був порівняно нечисленним. Російські критики (О. Сенковський, С. Бурачок) оцінювали Шевченкові вірші в альманасі радше з політичного погляду, ніж з естетичної точки зору. С. Бурачок відверто сповідував офіційну ідеологію, яка не передбачала існування професійної української літератури, хоч і мав до неї певний сентимент з огляду, можливо, на своє походження. Найбільш прихильно до Шевченкової творчості висловився К. Сементовський, автор статті в «Молодику на 1844 год», який не побоявся дорікнути російським критикам незнанням української мови. Фрагменти його статті, вміщені в рецензії С. Бурачка, продемонстрували поступове зростання фахового рівня української критики. Цілковите несприйняття у консервативних колах викликало Шевченкові апеляції до козацької героїки минулого. Видавець журналу «Маяк» одразу ж переводив дискусію у політичну площину, вбачаючи небезпеку в нагадуваннях про Гетьманщину і взагалі окрему від Росії українську минувшину.

Поетії Шевченка на сторінках «Молодика» вчергове після «Кобзаря» 1840 року, хоч і в меншому масштабі, стали свого роду лакмусовим папірцем для виявлення позицій критиків не тільки у ставленні до його віршів, а й української літератури загалом. Нічого, крім глуму, поет не міг очікувати у 1840-х роках від «Библиотеки для чтения», не кращою виявилася позиція «Маяка», що в особі С. Бурачка по-фарисейському не відкидав української літератури взагалі, але бачив її майбутнє, як і О. Сенковський, тільки як регіональної у межах загальноімперського російського письменства. У цей час дедалі більше виокремлювалась українська критика, яка розраховувала на прихильного читача передовсім в Україні.

Ключові слова: рецензія, відгук, літературна критика, дискусія, рецепція.

Постановка проблеми. Всебічне вивчення рецепції Шевченкової творчості, зокрема за життя поета, належить до чільних завдань шевченкознавства. В цьому аспекті нагромаджено чимало спостережень, встановлено низку закономірностей, однак передчасно було б говорити про повноту наукових уявлень про сприйняття доробку митця впродовж XIX ст. Особливо у цьому напрямі бракує сучасної синтетичної монографії, присвяченої осмисленню прижиттєвої критики.

Водночас поява такої узагальнювальної праці можлива тільки на підставі ретельного, поглибленого дослідження цілої низки локальних питань оцінки творчого доробку Шевченка в українській і російській критиці, хоч наскільки умовним видається такий поділ критики станом на середину XIX ст. Одним із таких другорядних, на перший погляд, питань є реакція критиків на публікацію віршів автора «Кобзаря» у тогочасних альманахах. Насправді, значущість осмислення синхрон-

ної рецепції цих публікацій після виходу першої поетичної збірки Шевченка і до появи другого видання під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», яке сам автор ніколи не брав до уваги, не підлягає сумніву, адже дає змогу реконструювати цілісний і безперервний діалог критиків із приводу Шевченкової творчості, а ширше – про право української літератури на самостійний розвиток. Не секрет, що такий діалог незрідка переростав у палкі суперечки, гостроту яких помітно обмежувало втручання цензурних органів, бо ж фактично неможливо було повноцінно висловитися щодо жагучих питань вітчизняного письменства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Помітним внеском у вивчення рецепції Шевченкової творчості свого часу стала праця Максима Комишанченка «Тарас Шевченко в українській критиці» (1969), яка охоплювала 1850–1860-ті роки [3]. Згодом ця монографія повністю увійшла до складу виданої вже посмертно

книжки «З історії українського літературознавства. Творчість Т. Г. Шевченка в оцінці дожовтневого літературознавства» [4]. Прижиттєву критику від 1840-х років досліджував Василь Шубравський, якому в колективній праці «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975) належать розділи «Прижиттєва критика», «Шевченко в критиці другої половини XIX століття», «Шевченко в критиці кінця XIX – початку XX ст.» [9]. Зрозуміло, деякі з висловлених у цих працях міркувань втратили актуальність через вимушені ідеологічні пересадки.

Студії у згаданій царині помітно активізувалися з виходом двотомника «Тарас Шевченко в критиці» (2013–2016) в упорядкуванні Олександра Бороня і Михайла Назаренка під загальною редакцією Григорія Грабовича [7]. Перший том відведено критичним відгукам від 1839 року до смерті поета. Видання відкривається аналітичною статтею Г. Грабовича «Прижиттєва рецепція Шевченка: становлення національного поета», в якій представлено процес трансформації Шевченка у сприйнятті критики: від талановитого самоука з народу до національного генія. Однак діаспорний літературознавець у передмові не звертається до поетових публікацій в альманасі «Молодик» (1843), як і раніше В. Шубравський. До слова, суттєвою вадою капітальної «Шевченківської енциклопедії» в шести томах (2012–2015) є відсутність у ній гасла «Рецепція Шевченкової творчості»: у такій підсумковій статті науковці мали би окреслити сучасний стан вивчення відповідного кола проблем. Своєю чергою ми продовжуємо розпочате у попередній статті на матеріалі «Ластівки» [1] вивчення рецепції Шевченкових творів, уміщених в альманахах.

Постановка завдання. Важливим завданням вважаємо проаналізувати критичний дискурс довкола Шевченкових віршів у «Молодику», виявити явні та приховані інтенції авторів тих чи тих відгуків.

Виклад основного матеріалу. У другій частині випущеного у Харкові альманаху «Молодик на 1843 год» було оприлюднено Шевченкові поезії: «Думка» («Тяжко-важко в світі жити...»), «Н. Маркевичу», «Утоплена» [6, с. 91–92, 108–109, 114–121]. На появу альманаху відгукнувся журнал «Библиотека для чтения» у січневому числі за 1844 рік (цензурний дозвіл 31 грудня 1843 року). За вірогідним припущенням О. Бороня, автором огляду був редактор журналу Осип Сенковський [7, с. 643]. Очільник «Библиотеки для чтения» традиційно писав у глузливому тоні: «О малороссийском отделении «Молодика» у меня раздаётся молчание. Тут есть и стихи, и проза, есть свои гении, свои славы, свои

известности» [7, с. 138]. Далі він іронічно цитує початок вірша Олександра Афанасьєва-Чужбинського «Шевченкові» («Гарно твоя кобза грає...»). «Другой поэт говорит другому поэту», – продовжує дотепний критик і наводить рядки з Шевченкового вірша «Н. Маркевичу» («Бандуристе, орле сизий...») та завершує свій пасаж висновком: «На мой вкус, я предпочитаю, чтобы малороссийские поэты подражали Цезарю, – писали малороссийские стихи: «лучше быть первым у себя в деревне, нежели вторым в Риме» [7, с. 138]. У такий спосіб О. Сенковський зверхньо відводить українській літературі роль провінційної, колоніальної, відмовляючи їй у праві на окремішній розвиток, незалежний від метрополії.

Розлогу рецензію на появу другої частини альманаху своїм читачам запропонував консервативний, однак доволі прихильний до українського письменства журнал «Маяк» того ж 1844 року (т. XIII, кн. 25, № 1; цензурний дозвіл – 1 січня). Підпис під матеріалом: «С. Б., К. Калайденский», тобто Степан Бурачок і Костянтин Сементовський (псевдонім – Калайденський). Пасажі С. Бурачка перемежуються з уривками зі статті К. Сементовського, яку той надіслав до редакції журналу, на що будемо зважати у своєму аналізі. Вже у другому абзаці розлогої публікації С. Бурачок з іронією згадує Шевченка: «Дело в том, что одному из поэтов Малороссии вздумалось накинуть на себя оковы покойного казачества, воскресить в своём воображении мнимые прелести его геройства, рассуждаться о их небытии, и вот на него глядя – и все засумовали на одну сопилку! словно повальная тоска налегла на всю Малороссию! ничего не бывало: – мода! – она пройдёт, как проходят всякие моды, когда поизносятся» [7, с. 141]. Поза сумнівом, тут ідеться про послання «До Основ'яненка» і поему «Тарасова ніч» з першого «Кобзаря», спрямованість яких не припала до смаку видавцеві часопису.

Уміщені в «Молодику» Шевченкові твори розглядає вже К. Сементовський, на чію думку, «все они очаровательно прекрасны» [7, с. 145]. Він прагне дати їм художньо-естетичну оцінку: «Прелесть поэтического создания; глубокое сердечное чувство; ловкий, гармонический стих; правильность и благородство языка – вот достоинства, которыми запечатлено каждое произведение нашего поэта; прибавьте к тому его любовь к родине и её былому, – любовь горячую, вызывающую участие в каждом читателе, и вы разгадаете, почему в самое короткое время Шевченко успел приобрести особенное уважение своих земляков и сделаться

одним из любимейших писателей образованного класса малороссиян» [7, с. 145]. Тут варто наголосити на факті популярності Шевченка станом на початок 1844 року, підвалини якій заклав, звісно, «Кобзар» 1840-го, а публікації в альманахах «Ластівка» і «Молодик» активно підтримали.

К. Сементовський проводить вододіл між українськими і російськими читачами, що для нього становлять дві відмінні аудиторії: «Если Шевченко не пользуется подобною известностию между русскими читателями, то в этом нельзя, конечно, винить ни его, ни самих читателей ...» [7, с. 145]. Критик сміливо заявляє, що серед тогочасних молодих російських поетів немає жодного, рівного за талантом Шевченкові, і висловлює гострі оцінки на адресу тогочасної критики про українського поета: «Что же толкуют про Шевченка наши журнальные аристархи?! Есть люди – слепые кроты, которые, не имея возможности справедливо оценить высокие достоинства его произведений, потому что не понимают языка, на котором Шевченко пишет, не хотят, однако же, и думать об этом и не забывают чернить несправедливой критикой эти произведения, из-за одной только нелепой мысли, что не должно писать по-малороссийски...» [7, с. 145]. До таких критиків належав Віссаріон Белінський, який не знав і не розумів української мови, але брався оцінювати художні твори, нею написані. Відповідно, такі поціновувачі, крім того, що не мали жодного професійного права розглядати україномовні твори, ще й були цілком неспроможні винести справедливий присуд, перебуваючи в полоні імперських уявлень про Україну.

Прямо і точно К. Сементовський акцентував на тому, що російська критика відкидає українську літературу в особі Шевченка тільки тому, що заперечує існування самої української мови. Харків'янин вважає, що опубліковані в «Молодику» поезії Шевченка відбивають загальний характер його творчості. Як було прийнято в тодішній періодиці, К. Сементовський розлого цитує рецензовані видання, зокрема повністю наводить вірш «Думка» («Тяжко-важко в світі жити...»), і не втримується при цьому від патетичного, але щирого пасажу: «Много ли подобных произведений может представить современная русская литература? Какое глубокое, искреннее чувство! не холодный ум диктовал эти строки: в них выразилась душа поэта с её тяжкими (?) страданиями (!) и заветными (?) чувствами... И между тем, с другой стороны, как это близко, сродно с духом поэзии народной: читая это стихотворение, готов думать, что это – народная песня» [7, с. 146]. Тут треба пояснити, що знаки

питання і оклику в дужках належать С. Бурачку. Таким чином, К. Сементовський протиставив дві літератури, виокремив Шевченка із загальноросійського літературного контексту, вказавши також на спорідненість його поезії з фольклором.

Своєю чергою С. Бурачок, включивши до матеріалу ці міркування К. Сементовського, одразу ж намагається їх дезавувувати, вдаючись до примітивного переказу поезії (засіб, доволі поширений і серед сучасних шевченкофобів, глухих до художньої творчості). Спершу переказує партію ліричного розповідача, згодом – слова ліричного персонажа, який через нерозділене кохання обіцяє (цитуємо таки Шевченка): «А я піду на край світа, / На чужій сторонці» [8, с. 82]. Згадану чужину наділений політичним чуттям рецензент точно ідентифікує: «Где же теперь эта чужая сторона для казака: – в Турции? в Алжире? – в Немеччине? – то кто ж ему велел туда идти! Если же он, живя в Тверской или Петербургской губернии, считает себя на чужой стороне, то, право же, улыбнётся этому поэтическому анахронизму» [7, с. 146]. У підтексті вірша, схоже, йдеться про Росію як чужину, самотнім у Петербурзі почувався й автор вірша, що позначилося на «елегічно-журливій тональності твору» [5, с. 446]. А посміх – недобрый, критик одразу ж переходить до історичного екскурсу, тенденційно викривлюючи минуле на догоду панівним тоді офіційним поглядам: «В былое время, когда Малороссия, средиземное Гетманство или княжество, перессоривалася, по разным причинам, со всеми своими родичами – москалями, ляхами, литвинами и казаками, можно ещё было казаку, попавшему к неприятельным соседям, горевать на чужбине о своей родине. Теперь, когда разрознившееся и оттого погибавшее русское славянство срастилось и день ото дня теснее сливается в едино, и только об этом слиянии в едино и молить должно Господа ежедневно, – теперь нет казака, москаля, литвина, ляха, а есть только – русский и должен быть только русский; стало быть, и сумованья казачьи о родине на чужбине – сердитесь не сердитесь – смешненьки: ибо неуместны, безвременны и поддельны» [7, с. 146]. Зрозуміло, що С. Бурачку з такого погляду було не до естетичних оцінок: «есть только – русский и должен быть только русский», всьому іншому, в тому числі й окремій українській літературі, просто немає місця в імперії.

Цим обмежується синхронна рецепція Шевченкової публікації в альманасі «Молодик». Дві пізніші згадки, 1860 року, засвідчують сприйняття з віддалі майже у двадцять років. Так, Володимир

Зотов (щодо авторства див: [7, с. 702–703]) у біографічному нарисі «Тарас Григорьевич Шевченко» (Ілюстрація: Всемирное обозрение, 1860, т. V, 18 февраля, № 107) назвавши перший «Кобзар», видання «Гайдамаків» та вірші у «Молодику», зауважив: «Эти стихи и поэмы знают все малороссы» [7, с. 390]. Данило Мордовець у розлогій доброзичливій рецензії на «Кобзар» 1860 року (в червневому номері журналу «Русское слово» за 1860 рік) стримано відгукнувся про ранні «Думки» поета, серед них – і про вміщену в «Молодику»: «К числу стихотворений, не выдающихся ничем особенно, кроме мастерского стиха и знания всех приёмов народной поэзии, что вообще делает честь наблюдательности Шевченка, принадлежат так называемые «Думки», которых в изданном ныне «Кобзаре» помещено четыре. «Думка», начинающаяся стихом – «Вітре буйний, вітре буйний!» – помещена в первый раз в «Ластівке», а другая («Тяжко-важко в світі жити») в «Молодику» ...» [7, с. 491]. Справа в тому, що в «Кобзарі» 1860 року було представлено тільки раніше друковані твори. За словами Василя Бородіна, з-понад 170 творів, написаних на той час, Шевченко зміг подати в новому виданні лише сімнадцять. Із них тільки «Давидові псалми» та «Наймичка» могли дати читачеві певне уявлення про його творчість періоду «трьох літ», інші ж твори належали до раннього періоду [2, с. 70].

Висновки. Отже, розгляд прижиттєвого сприйняття публікації віршів Шевченка «Думка» («Тяжко-важко в світі жити...»), «Н. Маркевичу», «Утоплена» в альманасі «Молодик на 1843 год» дає змогу дійти кількох висновків. Більшість критиків у той чи той спосіб (схвально, іронічно, скептично) визнавали широку популярність Шевченкової творчості не тільки серед українських читачів, а й ширшого загалу

Російської імперії, хоч, ясна річ, такий прошарок все одно був порівняно нечисленним. Російські критики (О. Сенковський, С. Бурачок) оцінювали Шевченкові вірші в альманасі радше з політичного погляду, ніж з естетичної точки зору. С. Бурачок відверто сповідував офіційну ідеологію, яка не передбачала існування професійної української літератури, хоч і мав до неї певний сентимент з огляду, можливо, на своє походження. Найбільш прихильно до Шевченкової творчості висловився К. Сементовський, автор статті в «Молодику на 1844 год», який не побоявся дорікнути російським критикам незнанням української мови. Фрагменти його статті, вміщені в рецензії С. Бурачка, продемонстрували поступове зростання фахового рівня української критики. Цілковите несприйняття у консервативних колах викликало Шевченкові апеляції до козацької героїки минулого. Видавець журналу «Маяк» одразу ж перевів дискусію у політичну площину, вбачаючи небезпеку в нагадуваннях про Гетьманщину і взагалі окрему від Росії українську минувшину.

Поезії Шевченка на сторінках «Молодика» вчергове після «Кобзаря» 1840 року, хоч і в меншому масштабі, стали свого роду лакмусовим папірцем для виявлення позицій критиків не тільки у ставленні до його віршів, а й української літератури загалом. Нічого, крім глузу, поет не міг очікувати у 1840-х роках від «Библиотеки для чтения», не кращою виявилася позиція «Маяка», що в особі С. Бурачка по-фарисейському не відкидав української літератури взагалі, але бачив її майбутнє, як і О. Сенковський, тільки як регіональної у межах загальноімперського російського письменства. У цей час дедалі більше виокремлювалася українська критика, яка розраховувала на прихильного читача передовсім в Україні.

Список літератури:

1. Бондарева Н. О. Прижиттєва критика про твори Шевченка в альманасі «Ластівка» (1841): закономірності рецепції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Т. 31 (70). № 3. Ч. 2. С. 87–91.
2. Бородін В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження та документи. 1840–1862 роки. Київ : Наукова думка, 1969. 164 с.
3. Комишанченко М. П. Тарас Шевченко в українській критиці (50-і– 60-і роки ХІХ ст.). Київ : Видавництво Київського університету, 1969. 196 с.
4. Комишанченко М. П. З історії українського літературознавства. Творчість Т. Г. Шевченка в оцінці дожовтневого літературознавства. Київ : Видавництво Київського університету, 1972. 390 с.
5. Мовчанюк В. «Думка – Тяжко-важко в світі жити». *Шевченківська енциклопедія:* в 6 т. Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 2: Г–З. С. 446–448.
6. Молодик на 1843 год. Украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецим. Харьков : Унив. тип., 1843. Часть вторая. 155 с.
7. Тарас Шевченко в критиці. Т. І: Прижиттєва критика (1839–1861) / Заг. редакція Г. Грабовича; упорядкування О. Бороня і М. Назаренка; коментарі О. Бороня, С. Захаркіна, М. Назаренка, О. Федорука. LX, Київ : Критика, 2013. LX, 804 с.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 781 с.
9. Шевченкознавство. Підсумки й проблеми. Київ : Наукова думка, 1975. 562 с.

Bondarieva N. O. LIFETIME RECEPTION OF SHEVCHENKO'S WORKS PUBLISHED IN THE ALMANAC "MOLODYK" (NEW MOON) (1843)

Consideration of lifetime perception of the publication of such of Shevchenko's poems as "Ballad" ("Weary-dreary lags and drags"), "To N. Markevych", "The Drowned Maiden" in the almanac "Molodyk in 1843" (New Moon in 1843) allows us to draw several conclusions. Most critics in one way or another (approvingly, ironically, skeptically) acknowledged the widespread popularity of Shevchenko's works not only among Ukrainian readers but also among the general public of the Russian Empire, although, of course, such a layer was still relatively small. Russian critics (O. Senkovsky, S. Burachok) evaluated Shevchenko's poems in the almanac from a political rather than an aesthetic point of view. S. Burachok openly adhered an official ideology, which did not presuppose the existence of professional Ukrainian literature, although he had a certain sentiment for it, perhaps due to his origin. K. Sementovsky, the author of an article in "Molodyk in 1844", was most sympathetic to Shevchenko's work. He was not afraid to criticize Russian critics for their ignorance of the Ukrainian language. Fragments of his article, included in the review of S. Burachok, demonstrated the gradual growth of the professional level of Ukrainian criticism. Absolute rejection in conservative circles caused Shevchenko's appeals to the Cossack heroism of the past. The publisher of the "Mayak" (Lighthouse) magazine immediately transferred the discussion into the political sphere, seeing the danger in reminders of the Hetmanate and the Ukrainian past in general, separately from Russia.

Shevchenko's poetry on the pages of "Molodyk", once again after "Kobzar" in 1840, albeit on a smaller scale, became a kind of litmus paper for revealing the positions of critics not only in relation to his poems, but also in Ukrainian literature in general. The poet could expect nothing but ridicule from "Biblioteka Dlya Chteniya" (The Reader's Library) in the 1840s. And the position of the "Mayak" was not better on the opinion of S. Burachok, who in the Pharisaic way did not reject Ukrainian literature at all, but saw its future, as well as O. Senkovsky, but only as a regional within the framework of all-imperial Russian literature. At that time, Ukrainian critics became more and more prominent, relying on a favourable reader, especially in Ukraine.

Key words: review, response, literary criticism, discussion, reception.